

DOMONKOS LÁSZLÓ

BALASSAGYARMAT 1919

(részlet)*

1919. január 28-án késő este lázas sürgés-forgás fogadja a *Magyarnándorba* érkezőket. Órákon belül indulnak. Zajlanak az előkészületek, az idő rövidsége ellenére meglepően kidolgozott elképzelés alapján. Az indulás időpontja: 1 óra 30 perc. A csehek ellen felvonuló magyar csapatnak természetesen szállítóeszközökre van szüksége. „Egy járőrnek szóbeli parancsot adtam, hogy rekviráljon húsz kocsit Magyarnándor községben, s ezek 12 óra 30 perckor sorakozzanak ki az úttestre.” Báró Buttler Ervin helybéli földbirtokos az első szóra a katonák rendelkezésére bocsátja a kocsikat...

Igazi téli éjszaka. A sáros, nyirkos idő hirtelen csikorgó faggyá változott. Jeges szél csap az arcokba. A szavak, a menet zörejei lefojtva, tompán hangzanak, a mozdulatok megfontoltak. A parancs: „a rekvirált kocsikba a légénység 1 órakor szálljon fel. Sorrend: lovas járőr, parancsnoki kocsi, 16. karhatalmi különítmény, géppuska, 38. karhatalmi különítmény I., II., III. szakasz, géppuska (...) Öltözet: menetöltözet, százhusz db éles töltény.” Elérik Szügyöt, innen gyalog mennek tovább. Megérkezik a vasutasok csoportja, Víz százados szerint némi szíverősítővel is feltöltekve. A terv szerint három hullámban támadnak. Az első csoport három részre bomolva beveszi a laktanyát, illetve biztosítja a környéket, a második a vasútállomást és környékét veszi birtokba, a harmadik, a vasutasok csoportja a kővári hidat biztosítja.

Hajnali négy óra. Síri csend, dermesztő hideg, koromfekete sötétség. Csak a cseh őrszemek léptei hallatszanak olykor, és a laktanya első emeletének szélső ablakában villan meg néha-néha lámpafény. A várakozás feszült csendjébe váratlan felszabadultsággal rivall bele a kürtszó. A kürtös rohamjele után a parancsnok elkiáltja magát: rajta! A magyarok kiugranak rejtekhelyükből és előrelódnak. (...)

A laktanyából „rettenetes ordítózás, ablaksörömpölés, puskaropogás, kézigránát-robbanás hallatszott ki”. A magyar csapatok betörnek az udvarra. Az épületbe egyelőre nem tudnak bejutni, akkora a tűz. „Az emelet folyosójáról olyan heves kézigránát- és puskatűzzel fogadták az előretörőket, hogy arról csak azok tudnak ítéletet mondani, akik a támadásokban részt vettek, vagy a laktanya környékén lakva közelről hallották a robbanásokat.” A parancsnok szigorú önvizsgálattal hozzáteszi: „Vállalkozásunk katasztrofális veszteségekkel csak azért nem járt, mert minden eshetőséggel számolva számottevő légénység sehol sem tömörült össze, másrészt a terv szerint futólépésben haladva pillanat alatt a falaknál s a folyosókon voltunk.” Mindazonáltal, mint Víz megjegyzi, a légnyomás Bajatz századost a falhoz röpítette, „de komolyabb baja nem történt”, sőt, „lélekjelenlétét el nem veszítve élére állt a légénységnek s feltört a lépcsőkön. Közvetlenül az emeleti feljáró előtt szembekerült a csehek parancsno-

* Domonkos László: Az elárult hadosztály. Masszi, Budapest, 2009. 118-125. o.

kával, Lauka főhadnaggal, aki revolverrel a mellette feltörő közlegényt, Czákó Balázst hasba lőtte. A következő pillanatban azonban Lauka a járőr vitéz szakaszvezetőjével kerül szembe, aki előbb le akarja szűrni, majd önkéntelenül meghúzta puskájának ravaszát s a golyó Laukát fejen találta. A cseh főhadnagy holtan rogyott össze, mire katonái a szobákba menekültek.”

A parancsnok halála, mint az rendesen lenni szokott, pánikot idézett elő: a csata sorsát azonban nem ez döntötte el a laktanyában. Különböző félreértések és ellenakciók után – a magyar géppuskát csehnek vélik, a megadásról tárgyaló parlamenterre a csehek rálőnek – úgy tűnik, nem sikerül elfoglalni délelőttre a laktanyát. (...)

Vizyék másik akciója gyors és teljes sikerrel zárul: a vasútállomásnál, bár a csehok itt is heves és szívós ellenállást tanúsítanak, „a cseh őrség a támadók merész fellépése következtében megrendült és megadta magát”. A fűtőház és a vasúti átjáró elfoglalása harc nélkül történik, mivel az ellenség a többi támadó csoport akcióját látva, a sötétség leple alatt elillan. A pályaudvarnál a csehok a vagonokban elbújva orvul lövöldöznek, így esik el többek között Bajatz százados legjobb embere, Nagy József szakaszvezető, szakaszparancsnok is. Megölése annyira felbőszíti a többieket, hogy a foglyul ejtett cseheket fel akarják koncolni, ez csak Vizy százados „igen erélyes” fellépésének köszönhetően hiúsul meg, de a szintén elfogott két cseh vasutast irgalmatlanul elverik. Hahne Károly hadnagy így számol be a vasúti csatáról: „megbeszélte kürtjelre egy időben támadtunk. Támadásunk tervéről a csehok valami úton-módon tudomást szereztek, mert a meglepetés nem sikerült, megszervezett és felkészült védelemmel találtuk szemben magunkat. Bizonyítja ezt az a gyilkos tűz, amellyel a támadás pillanatában fogadtak. (...) Az állomásépületet szakaszommal elfoglaltam, több cseh halott maradt a helyszínen, több cseh elmenekült.” Sulácsik szerint a pályaudvaron a csehok a peronon, az épület emeletén (géppuskával) és a raktárban foglaltak el állásokat. Utóbbi két harcálláspontért keményen meg kellett küzdeni. Az ellenség a peron üvegtetején át próbált menekülni, míg végül megadta magát.

A Vizy százados által ugyancsak harcba küldött vasutasok eközben a sínek mentén haladva sietnek az őrzésükre bízott kővári hídhöz, útközben azonban csehekkel találkoznak. Felveszik velük a harcot, azok kitérnek előlük, ők viszont nem folytathatják útjukat. Visszafordulnak az állomás felé, s megtudva, hogy a megszállókat kiverték onnan, be is vonulnak, úgy is, mint jogos birtokukba. „Hazaérve” lesznek igazán elemükben: egy részük csatlakozni próbál a laktanya felé igyekvő csapatokhoz, de a gyilkos gépfegyvertűzben harcosként nem, csak kalauzként, felderítőként engedik működni őket, a hivatásos katonák meglegedésére. Az egyik szemtanútól Sulácsik Zoltán feljegyzi, hogy Kroffinger Fülöp birokra kel egy cseh katonával, már-már alulmarad, amikor kollégája, Skribák mozdonyvezető hidegvérrel lelövi az ellenséget. Rózsa András már korábban megfogadta: megesketti a cseheket, hogy a lábukat még egyszer Magyarország területére nem teszik. Erre felkészülve, gyertyákat és feszületet vitt magával. Midőn az első csehet – személyesen – elfogta, letérdeltette a sínek közé, mindkét kezébe egy-egy gyertyát adott, elővette a feszületet, magasra tartotta, másik kezében pedig a csehtől elvett revolvert fogta, jó szorosan. A hős legionárius megrettenve dadogta a vasutas után a kemény magyar szavakat – amint eltévesztette, Rózsa azonnal rávert a revolver agyával –, s amikor befejezte, Rózsa boldog mosollyal indult tovább a következő esetre.

A laktanya elleni sikertelen ostrom híre már kora délelőtt elterjed a városban. Az órák óta hallott lövöldözések, robbanások félelmetes egyvelege megdöbbenő lélektani következménnyel jár: „ha már úgyis itt a harc, ide is bejöttek a csehok, úgyis mindegy, egy életünk, egy halálunk”. Ezzel a mondattal összegezhető az a kollektív alapállás, amely megmagyarázza a fegyveres ellenállásban való azonnali és tömeges polgári részvételt. (Harminchét és fél esztendő múltán, 1956-ban fővárosi, illetve országos méretekben zajlik le hasonló.) *Balassagyarmat* népe egy szemvillanás alatt megmozdul: a városháza előtt gyűlnek össze, ahol dr. Huszár Aladár főjegyző – a január eleji kárhözottatott „titkos” szervezkedés egyik vezetője, a tiszt század egyik szervezője – fegyvereket oszt és őrségekbe szervezi a jelentkezőket, élükre tartalékos tiszteket állít. „Voltak azonban többen – írja Sulácsik Zoltán –, akik minden beosztás nélkül, kinek milyen fegyvere volt, cirkálni kezdtek; az Ipoly felé mentek, figyelték a hidakat vagy elállták a laktanya felé vezető utakat.”

Közben teljes gőzzel folyik a szervezés: a felállított polgári osztagoknak melegedőket, őrszobákat létesítenek, nem egy lakást is felhasználva ilyen célra. Feljegyezték – sokat név szerint is – a polgári csapatokba rendeződtek foglalkozását: volt közöttük tanár és asztalos, építész és gépkocsivezető, állampénztári igazgató és kertész, továbbá diák, altiszt, géplakatos, orvos, postás, tisztviselő...

A balassagyarmati „csehkiverés” korának forrásai

55.

A csehszlovák hadsereg szlovákiai főparancsnokának felhívása Balassagyarmat lakosaihoz
Balassagyarmat, 1919. január 16.

A Cseh-tót köztársaság nevében! Mi, tábornok Piccione Lajos a cseh-tót haderőknek a főhadvezetője Tótországban parancsolunk: hogy minden polgár vagy katona, aki nem tartozik a nemzeti cseh-tót hadsereghez, azonnal köteles kiszolgáltatni mindennemű *lő- és vágó-* (beleértve vadászfegyvert is) *robbanó anyagot és töltényt*. A kiszolgáltató helyek lesznek megjelölve a hatóságoktól; hogy senkinek nem szabad sem elrejtteni, sem segíteni semmiféle magyar katonát vagy ágenst (bujtogatót) és hogy a hivatalos helykörök és a lakosság köteles együttműködni a cseh-tót katonai hatóságokkal és szállítani nekik a kért eszközöket.

Az ellenkezők a jelen előírásoknak lesznek kiszolgáltatva az illetékes büntető hatóságoknak. [Sic!] Balassagyarmat, 1919. évi január 16-án. Tábornok Piccione L. Főhadvezetője a cseh-tót csapatoknak Tótországban.

(Balassagyarmati Helytörténeti Gyűjtemény, Ltsz. 168/1. Eredetben 42x58 cm-es plakát, a balassagyarmati Kondor Könyvnyomda nyomása. A plakát szlovák és magyar nyelvű. Mi csupán a magyar szövegváltozatot közöljük - magyartalanságának bemutatására - minden változtatás nélkül!)

56.

A HM 5. osztályának összefoglaló jelentése Salgótarján és az Ipoly völgye védelméről
Budapest, 1919. január 21.

Állítólag a csehek erősebb osztagokkal az Ipolynak Szécsény-Fülek szakaszából megkezdték az előnyomulást. Salgótarján felé. A Szécsény felől előnyomuló erők ma (január 21.) délelőtt állítólag a Zagyvapálfalvával szomszédos Endrefalva községben vannak.

2. A csehek ezen előnyomulása Salgótarjánt veszélyezteti. Az ország ezen utolsó teljesítőképés szénbányájának elvesztése a Magyar Népköztársaság szempontjából kiszámíthatatlan következményekkel járna.

3. Salgótarján ezért minden eszközzel (ha harc árán is) tartandó.¹

4. Salgótarján védelmével Jankovich Ferenc ezredest, a 40. hadosztály parancsnokát bízom meg. Ki ezen célból a legszükségesebb törzsével együtt lehetőleg még ma Salgótarjánba tartozik kimenni.

5. Jankovich Ezredesnek alárendeltetnek:

a/ a Füleknél álló nemzetőrök, egy 10. gyalogezredbeli század és egy székely század;

b/ a Salgótarjánban lévő karhatalmi csoportparancsnokság, a Salgótarjánban lévő székely zászlóalj és a 10. gyalogezred ½ századával;

c/ a 16. gyalogezrednek Aszódon levő része;²

d/ a Rétságban lévő Pálmay százados különítménye;³

82.

A HM 5. osztályának átirata a 6. osztálynak a balassagyarmati eseményekről
Budapest, 1919. január 29.

Balassagyarmatot f. hó 28-ról 29-re való éjjel saját csapataink elfoglalták. Helyenként jelenleg még utcai harc folyik és a laktnyába szorított cseh katonaság még ellenállást fejt ki.

¹ Rákóczy könyve szerint ennek szükségességéről Vázsonyi Jenő szénkormánybiztos, Friedrich István és Fényes László győzte meg a minisztertanácsot.

² Laptudósítás szerint: „Városunknak a csehek által történt megszállása folytán a 16. honvéd-pótzászlóaljnak f. hó 17-én el kellett távoznia. A csehek az eltávozás elé nem gördítettek akadályt, sőt a Balassagyarmat és Szügy között felszedett síneket is helyrerakták, hogy a katonaság vasúton utazhassék el. A pótzászlóalj Füzesabonyba ment.” Valójában a 16. gyalogezred parancsnoksága ment Füzesabonyba, míg a pótzászlóalj Egerbe, majd vissza Aszódra vonult, ahová a csehek bevonuláskor Ghyczy parancsa alapján összpontosult az Ipoly mentén szétszóró őrség. (Nvm. 1919. január 22. A 16-osok távozása.)

³ Pálmay Ernő százados a világháború első hónapjaiban hadifogságba esett és csak 1918 novemberében tért vissza Magyarországra. Ő lett a Léván állomásozó honvéd géppuskás tanfolyam utolsó parancsnoka. Katonáiból és a hozzájuk csatlakozott barsi és honti polgárokból, diákokból alakulatot szervezett a belső rend fenntartására és a Felvidék védelmére. Az alakulat hamarosan egy századnyi erőt képviselt. Az előnyomuló cseh légióval Zsolnánál, Galgócánál és Trencsénteplic határában kerültek harcba. A csoport egy tisztje és hat katonája géppuskával megtámadta a garamberzencei állomásra befutó csehszlovák katonavonatot. Pálmay egysége felügyelt a közrendre Bars, Hont s Nyitra vármegyékben. (HL HM Karh. oszt. 1919. jan. 16.)

Saját részről e harcokban részt vettek Bajatz százados parancsnoksága alatt egy Kecskemétről három nappal ezelőtt Magyaránorra érkezett 38. gyalogezredbeli század (kb. 150 ember) és a 16. gyalogezrednek kb. hatvan fő és néhány géppuska erős osztaga. Erősítés gyanánt a Hatvanban állomásozó iglói géppuskás tanfolyam négy géppuskája kezelőlegénységgel Mamusich százados parancsnoksága alatt⁴ január 29-én korán reggel Balassagyarmatra útba indult, és Pálmay százados egy gyalog és egy géppuskás század erejű osztagával Drégelypalánkra nyomult elő, hogy a cseheknek Ipolyság felől való esetleges előnyomulását meggátolja. A Budapesti Katonai Kerületi Parancsnokság Vácon egy, [a] 40. nehéztüzér-ezred[ből] és magyar vasúti ezredből alakítandó kombinált század menetkészültségét rendelte el, egy Szekszárdon menetkész szakaszt (ötven fő) és két géppuskást Aszódra irányított. Ezenfelül menetkész állapotban van Hatvanban az iglói géppuskás tanfolyam még négy géppuskája, megfelelő kezelőlegénységgel.

A balassagyarmati támadásból kifolyólag valószínű, hogy a csehek Losoncra, vagy Ipolyságról erősítéseket irányítanak Balassagyarmatra, a város felszabadítására. Miután a város az Ipoly déli partján fekszik, a magyar csapatok által való megszállás jogos, tehát Balassagyarmat a csehek további támadásaival szemben is tartandó. Az ott álló csapatok megerősítésére a budapesti kerületi parancsnokság fenti intézkedéseinek kiegészítéseképpen elrendelem:

1. A budapesti kerületi parancsnokság a 29. gyalogezred menetkész géppuskás századát azonnal Balassagyarmatra indítsa útba. Lovakat bármely Budapesten lévő lovasított csapattól kiutalhat. Lovak hiánya esetén az osztag mint rögtönzött kézigéppuskás-osztag indítható útba, és a hiányzó lovakat és járműveket a helyszínen pótolja. Pálmay százados az Ipolyság-Drégelypalánk vasútvonal megszakítására utasítandó.

2. A 40. hadosztály-parancsnokság a biztosító vonalat Rapp-Szécsény vonalig tolja előre, az utóbbi második pontot [mármint Szécsényt] szállja meg, a Losonc-Rapp vasútvonalat szakítsa meg, és mielőbb egy legalább fél zászlóalj erős osztagot és az iglói géppuskás tanfolyam menetkész négy géppuskáját megfelelő kezelőlegénységgel irányítsa Balassagyarmatra, hogy a város minden cseh támadással szemben tartható legyen. Biztosítás és felderítés céljából a 23. számú páncélvonat Salgótarjánból Balassagyarmatra irányítandó.⁵ A balassagyarmati csoport mielőbb egységes parancsnokság (törzstiszt) alá helyezendő.

3. A balassagyarmati csoport megerősítésére a budapesti kerületi parancsnokság által további erők mielőbb menetkész állapotba helyezendőek.

4. Az Ipoly menti csapatok új védőszakasz-beosztásáról és [a] parancsnoklási viszonyokról a 2461/elnöki 5. szám alatt intézkedés következik.

Kiadatik: Budapesti Katonai Kerületi Parancsnokságnak és a 40. hadosztályparancsnokságnak. A miniszter rendeletéből: Tombor s. k. alezredes.

HL 7. 3. 40. 78. fol. Egyoldalas, gépiratos levél, tisztázat. Iktatószáma: HM Elnöki 5. osztály 2466. szám. Az irat tárgya: „Balassagyarmatot elfoglalt csapatok megerősítése”.

83.

A 40. hadosztály-parancsnokság utasítása az iglói géppuskás tanfolyam parancsnokának Balassagyarmat megsegítéséről Salgótarján 1919. január 29.

A HM 2466/ elnöki 5. sz. rendeletére:⁶

Az iglói géppuskás tanfolyam Hatvanban menetkész. Négy géppuska a fenti rendelet értelmében Balassagyarmatra irányítandó. Utasítom a parancsnokságot, hogy legkésőbb f. hó 30-án délelőtt Balassagyarmatra bármely vasúti szerelvényvel elinduljon.⁷

Salgótarjánból Balassagyarmatra 30-án, a délelőtt folyamán, egy csapat szállítmány fut át. Ennek Hatvanba való beérkezéséről a hatvani vasúti állomásfőnökség adhat felvilágosítást. 40. hadosztály-parancsnokság, op.29/19.

Forrás: *Barthó Zsuzsanna – Tyekvicska Árpád: Civitas Fortissima. A balassagyarmati „csehkiverés” korának forrásai és irodalma. Balassagyarmat, 2000.*

⁴ Érdekes, hogy a HM iratai mindenhol Mamusichot említik mint a Balassagyarmatra vonuló iglói különítmény parancsnokát. Azonban Sulacsik és Víz egyértelműen Rajnay-Wechtert nevezi meg parancsnokként és megerősíti, hogy Mamusich Hatvanban maradt. A kérdésben perdöntő, hogy Padányi Viktor feldolgozása és Kondor Miklós visszaemlékezése is (ld. a 213. sz. dokumentumot) Mamusich hatvani tartózkodását említi.

⁵ A páncélvonat este ért Szügy állomásra, ahonnan, Víz százados parancsára, csak január 30-án hajnalban futott be Balassagyarmatra.

⁶ A Balassagyarmat érdekében történő mozgósításokra és útba indításokra vonatkozó írásos utasításokat nem találtuk.

⁷ Az iglóiak délután 13 óra 30 perckor érkeztek Balassagyarmatra.